

Mutualizam ili organizacije uzajamne pomoći

Vlado Puljiz

Studijski centar socijalnog rada

Pravnog fakulteta

Sveučilište u Zagrebu

Mutualizam se razvio u prvoj etapi razvoja industrijskog društva, kada su se, usljed raspada tradicionalnih oblika solidarnosti, radničke obitelji suočile s mnogim socijalnim rizicima i nedaćama. Mutualističke udruge pomagale su svojim članovima u prevladavanju teških životnih situacija, ali su imale i druge funkcije. Sindikat, a kasnije i država, javljaju se kao konkurencija mutualističkim udrugama. Socijalno osiguranje kao stabilniji način prevladavanja socijalnih rizika potiskuje i marginalizira mutualističke udruge.

Postoji obimna literatura o povijesti radničke klase od njenih početaka u srednjevjekovnim gradovima do naših dana. Mnogo se pisalo o porijeklu, vrijednostima, načinu života i političkoj borbi radnika za poboljšanje položaja u društvu. Nedovoljno, međutim, znamo o nastojanjima radnika da se osiguraju od životnih rizika kojima su bili izloženi. U prvom redu mislimo na takve događaje u životu kao što su nezaposlenost, bolest, nesreća, starost ili smrt hranitelja obitelji. Vjerojatno je ova strana radničkih nastojanja bila manje spektakularna od drugih, prije svega, političkih događanja, pa nije privukla veću pažnju istraživača. Danas ima, još uvijek rijetkih, pokušaja da se na tu dimenziju radničkog i narodnog života baci više svjetla, pa tako više saznajemo o mutualizmu ili organiziranju uzajamne pomoći radnika, obrtnika i drugih kategorija građana.

"Mutualističke udruge mogu se definirati kao asocijacije dobrovoljno konstituirane, s ciljem da svojim članovima daju financijsku pomoć u slučaju potrebe". (M. van der Linden, 1993). Dodali bismo, ne samo financijsku nego i drugu pomoć. Ta društva osnivale su razne kategorije radnika i građana, a također su mogla biti različita po nastanku i unutarnjem ustrojstvu.

Izvorišta mutualizma

Korjene mutualističkih udruga nalazimo u srednjem vijeku, tj. u vrijeme kada su pojedina

udruženja djelovala na humanitarnom i socijalnom planu dopunjavajući aktivnosti Crkve koja je bila glavni nosilac socijalne skrbi. Prvi oblici mutualizma bili su vezani uz bolesti i sahrane. Njihovo je polazište bilo religiozno-karitativno, kao u slučaju bratovština, ekonomsko (gilde i cehovi) ili pak socijalno (razna udruženja). Rudimentarne mutualističke organizacije ne nalazimo samo u srednjevjekovnoj Europi, nego i u izvaneuropskim ruralnim društvima kakva su kinesko, indijsko, indonezijsko. (M. Dreyfus, 1993).

Prva industrijska revolucija koju prati razvoj gradova dovela je do poleta mutualizma. Razlog je jednostavan. Raspadaju se stare forme primarne solidarnosti vezane uz seljačko društvo, a istovremeno nema državne intervencije koja bi popunila nastale praznine u potpori ugroženim građanima. Mutualistička udruženja stoga se javljaju kao forme profesionalnog i građanskog solidarizma. U početku prema njima postoji ambivalentni odnos državne vlasti, koja ne zna da li ih tolerirati ili zabranjivati. S jedne strane, vlast uviđa njihovu korisnu socijalnu ulogu, ali se, s druge strane, osvjedočava o sudjelovanju mutualista u radničkim nemirima. Uostalom, mutualističke udruge u početku imaju dvije funkcije, od kojih je jedna asistencijalna, a druga revandikativna.

Druga industrijska revolucija pred kraj 19. stoljeća mijenja strukturu radničke klase. Nadalje, ona na povijesnu scenu uvodi "mase" ko-

je se politički organiziraju. Tada dolazi do snažnog poleta političkih partija i sindikalizma koji u prvi plan stavljaju revandikativnu funkciju radničkih slojeva.

Pobliže objašnjenje formiranja mutualističkih udruga nalazimo u konkretnom životu ljudi. Nesretni događaji kao što su smrt, bolest, nezaposlenost, mogu bitno ugroziti egzistenciju pojedinca i njegove obitelji. To se može desiti ne samo siromašnim nego i imućnijim obiteljima koje zapadnu u teškoće. Kada nije bilo socijalnog osiguranja, kao što je to danas slučaj, onda je za ugrožene pojedince i obitelji bilo malo mogućnosti za prevladavanje rizika. Jedna je mogućnost bila tražiti milostinju (prosjachenje), druga je obratiti se za pomoć rodbini, prijateljima ili znancima, a treća je - potražiti neku višu socijalnu instancu (npr. feudalce) ili drugog patrona s naslova odnosa gospodar - klijent (M. van der Linden, 1993). S vremenom su ovi načini prevladavanja rizika postajali sve manje efikasni, bili su aleatorni. Stoga je postepeno izrastala potreba za širim, strukturiranim, stabilnijim sistemom osiguranja od rizika na osnovi uplata u zajedničku kasu većeg broja članova s time da se u slučaju rizičnog događaja iz prikupljenog novca može dati određena pomoć. Treba reći da ovakvo osiguranje ne može poništiti rizik niti nadoknaditi gubitke, koji tom prilikom nastanu. Može, međutim, kompenzirati s unaprijed poznatom svotom značajnije aleatorne gubitke. Na takvim je, dakle, osnovama nastao mutualizam.

Tko su bili članovi prvih mutualističkih udruga i po kojim su kriterijima one nastajale? Uglavnom, radilo se o radnicima iste profesije, koji su živjeli na određenom, relativno malom području, pa su se uzajamno poznavali. Za osnivanje udruženja često je bio presudan etnički ili religijski kriterij. U svakom slučaju, u prvom je planu bila bliskost članova udruženja. Za članstvo u udruzi bila je važna spol i dob.

Već smo rekli da su se mutualističke udruge naslanjale na tradicije raznih asocijacija koje su postojale među zanatlijama, trgovcima i radnicima. Nadalje, udruge uzajamne pomoći mogle su osnovati druge organizacije, kao što su sindikati i političke partije ili pak gospodarske zadruge. Njihovo je utemeljenje mogla favorizirati i država. Često su mutualističke udruge spontano nastajale.

Kada je riječ o spontanom formiranju, upozorava se na ulogu iskustva u organiziranju ne-

kih akcija, kao što su sahrane. Prilikom sahrana sakupljao se novac kojim su se pokrivali troškovi i pružala pomoć obitelji umrlog. Tako se javlja rudimentarna forma priloga i naknada. Tom se prilikom ne formiraju fondovi koji bi služili kao rezerva za pomoć, ali se ipak ide u tom smjeru. Drugi, nešto drugačiji primjer uzajamne solidarnosti su vatrogasna društva koja pritežu u pomoć u slučaju požara ili drugih elementarnih nepogoda. To su, dakle, praoblici mutualizma prisutni u narodu koji se postepeno razvijaju i institucionaliziraju stvarajući temelje kasnijeg socijalnog osiguranja.

Sastav i funkcije mutualističkih udruga

Male mutualističke udruge demokratskog tipa brojile su nekoliko desetaka do nekoliko stotina članova, koji su se uglavnom međusobno poznavali. Osnovna im je zadaća - smanjenje materijalnih rizika isplata onim članovima koji su bili pogođeni nekom nesrećom ili nepovoljnim razvojem događaja. Glavni izvor prihoda su im pristupni ulogi, članarine, pokloni i subvencije. Neurošeni dio prikupljenog novca obično se dijelio svim članovima udruge za vrijeme nekog vjerskog blagdana. Uplaćivalo se, dakle, tijekom godine dana, pa obveza nije bila previše opterećujuća. Brzo se mogla prekinuti, ako je nekome bila teški teret.

Naročito su svečani bili trenuci raspodjele neurošenih sredstava za blagdane. Jedan irski izvještaj iz 1874. godine navodi kako su na dan svečanosti kada se iz zajedničkog fonda dijelio novac žene bile prisiljene nadzirati muževe, strahujući da ne odu u krčmu i potroše dobiveni novac. "Temeljni razlog zašto su žene voljele ova društva raspodjele jeste sljedeći: uplaćeni novac se vraćao njima i njihovoj djeci umjesto da je potrošen za piće" (Gosden, 1961).

Ako je, dakle, prva funkcija mutualističkih udruga bila pomoć ugroženima i prisilna štednja, druga je funkcija bila socijalna. Udruge su bile društva u kojima su se ljudi nalazili sa svojima, zajedno su provodili vrijeme, u atmosferi drugarstva, solidarnosti, jedinstva i bratske ljubavi. O toj bliskosti članova svjedoče nazivi za takva društva kao "bratovštine", "friendly societies", "brotherhood" i slično.

Socijalna se funkcija manifestirala na različite načine. Udruge su organizirale plesove, sportske igre, parade, religijske proslave. Neke od njih su nastojale povećati profesionalno

umijeće svojih članova, poticale su njihov politički angažman, podizale kulturnu razinu.

Bilo je udruga koje su imale svoje rituale, simbole i poseban način komuniciranja. U tom je smislu zanimljiv slučaj masonskih loža. Prema jednom mišljenju, masonske su se lože jače ukorijenile u SAD stoga što je tamo bio jak antialkoholičarski pokret, pa su muškarci ostali bez krčmi kao socijalnog prostora nedostupnog ženama. "Ritual masonske lože bio je kao akt pijenja, tj. ritual solidarnosti i muške superiornosti. Loža je, tako, mogla poslužiti kao ekvivalent taverni, bila je socijalni prostor rezerviran isključivo za muškarce" (M.A. Clawson, 1989).

U početku se mutualističke udruge nisu diferencirale s obzirom na ekonomske, političke ili neke druge ciljeve. U njima je bilo sinkretizma različitih aktivnosti. Događalo se, npr., da su se fondovi koristili za preživljavanje u slučaju štrajkova, pa je tako u prvi plan izbijala sindikalna funkcija. Važno je napomenuti da je na razlikovanju mutualističkih i sindikalnih organizacija prva inzistirala država nastojeći da se solidarnost radnika ne iskoristi u borbi protiv vlasnika i poslodavaca. Dogodilo se tako da su se mnoge mutualističke udruge uistinu pretvorile u sindikalne organizacije. Ipak, bilo je značajnih prepreka takvoj transformaciji. Jedna od njih su bili poslodavci koji su se protivili nastanku sindikata, a obično bi se, na strani poslodavaca, umiješala i država. Nadalje, za taj sindikalni preobražaj bila je važna i financijska situacija. Naime, za financiranje štrajkova trebalo je na raspolaganju imati znatno veća sredstva nego što su ih prikupljale mutualističke udruge. Postojao je, dakle, rizik utroška novca u svrhu sindikalne borbe, što u ciljevima udruge nije bilo predviđeno.

Prednosti i nedostaci udruge

Mutualističke udruge imale su mnoge prednosti, ali i slabe točke.

Među prednosti svakako treba uvrstiti njihovu demokratsku strukturu i međusobno poznavanje. To je omogućavalo socijalnu kontrolu članova. Zloupotrebe su se lako otkrivale i otklanjale.

Slabosti su, ipak, bile brojne. Jedna od njih je u tome da su članovi udruge bili radnici ili zanatlije iste struke, pa su, dakle, bili izloženi istim rizicima, istim profesionalnim bolestima (npr. rudari u jednom rudniku). Drugi prob-

lem činila je dob članova udruge. Sve je dobro funkcioniralo dok su članovi bili mladi i dok su njihova poboljšavanja i mortalitet relativno mali. Međutim, s povećanjem starosti članova rastu i rizici, pa je to članovima nametalo veće financijske obveze. Zato je u starije udruge bilo teško privući mlađe članove. Oni su sa svoje strane preferirali konstituiranje novih udruge. Ovo generacijsko separiranje, nastalo usljed veličine socijalnih rizika, dovodilo je do propasti udruge. Prema jednom podatku za SAD u razdoblju između 1870. i 1910. godine od 3.500 nastalih udruge 3.000 ih se ugasilo nakon prosječno 15 godina. (F.H. Hankins, 1948).

Nedostatak je bio i loše upravljanje udrugama. Naime, za pravilno vođenje financija trebalo je poznavanje aktuarske matematike, što je u to vrijeme bila rijetkost. Nadalje, direktna demokracija koja je prevladavala u udrugama značila je regularnu smjenu predsjednika, pa je uprava često bivala nekompetentnom.

Bilo je i drugih, naizgled banalnih nedostataka koje su utjecali na funkcioniranje udruge, kao što su prostorije, držanje novca, ponašanje blagajnika. Sastanci su se održavali najčešće u crkvi, krčmi ili na nekim drugim zajedničkim mjestima. Novac se držao u kutijama ili na neki drugi neprikladan način, a dešavalo se da blagajnik pobjegne s novcem. Da bi se osigurali od takvih blagajničkih nestašluka, obično su za blagajnika uzimali ljude koji su bili vlasnici nekretnina kojima su garantirali sigurnost prikupljenog novca.

Udruge su bile osjetljive na gospodarsku konjunkturu. Ako se pojavila kriza, opali bi prihodi, nastao bi velik broj nezaposlenih, teško se vezalo kraj s krajem, pa su mnoge udruge propadale.

Problem su bile i prostorne restrikcije. Naime, ako bi član odselio, gubio bi prava koja je imao u udruzi i nije ih mogao prenijeti na drugo mjesto. Kada bi takav član obolio svoja je prava na pomoć u liječenju mogao ostvariti jedino u mjestu odakle je već otišao.

Ove probleme proizlaže iz gospodarskih oscilacija i prostornih restrikcija moguće je bilo rješavati širim povezivanjem udruge. Tako se mogao ostvarivati transfer prava mobilnih pojedinaca, a i jačanje sigurnosti malih udruge. No odmah se postavljao problem centralnih ovlasti i administracije, što je u neku ruku proturječilo demokratskom ustroju malih, spontano nastalih mutualističkih podružnica.

Konkurentne organizacije

Mada su mutualističke udruge značile veliki napredak u osiguranju rizika radnog stanovništva, ipak neke probleme one nisu mogle prevladati. Radi se o tome da su značajni dijelovi populacije bili isključeni iz ove mreže socijalne potpore. Negativno je djelovao sociološki zakon prema kojem "takva mala solidaristička udruženja u pravilu isključuju niže socijalne slojeve kojima se postavljaju limiti učlanjenju" (A. de Swaan, 1986). Nadalje, udruge nisu osiguravale sve rizike kojima su njihovi članovi bili izloženi. Uostalom, plaće radnika bile su niske, pa je bilo teško akumulirati znatne fondove kojima bi se ti rizici pokrivali.

Stoga je razumljivo da su se kao konkurenti mutualističkim udrugama pojavile druge organizacije kojima je cilj povećati materijalnu i socijalnu sigurnost radnika.

Prvi konkurenti mutualističkih udruga bile su sindikalne organizacije. Osnovni cilj sindikata bila je revandinacija boljih radnih uvjeta. No u nastojanju da ojačaju svoj položaj i utjecaj na radnike sindikati šire svoje aktivnosti razvijajući materijalno potpomaganje svojih članova. Tako nastaju kase osiguranja koje predstavljaju značajno sredstvo regrutacije članova za neposredne svrhe. Međutim, ovdje se odmah pojavio problem namjene prikupljenog novca, jer je u konkretnim okolnostima bilo teško odvojiti asistencijalnu i revandikativnu funkciju udruga. Događalo se, naime, da takve kase osiguranja financiraju štrajkove, koji su zahtijevali velike fondove.

Druga konkurentna institucija bile su kase u poduzeću. Njihova je osnovna namjena u tome da povećaju privrženost radnika poduzeću. Glavninu sredstava u kasu davalo je poduzeće, a obično su i radnici participirali sa svojim uplatama. Slabost ovih kasa bila je u tome što su u potpunosti bile pod kontrolom poslodavaca, pa su služile kao sredstvo pritiska na radnike. Događalo se da su radnici, pored ovih obaveznih kasa u poduzeću, osnivali i svoje suplementarne kase u kojima su čuvali svoju nezavisnost i koje su im bile jeftinije za upravljanje.

Pored toga formirale su se i kase na komercijalnoj osnovi.

Država i mutualizam

Važno je koju je poziciju u odnosu na mutualističke udruge zauzimala država. Ranije je rečeno da je država u početku zauzimala ambivalentan stav u odnosu na mutualistički pokret. Kasnije se taj stav mogao okarakterizirati ili kao pasivan ili aktivan. Pasivan stav znači samo posredan nadzor nad aktivnostima udruge, a aktivan znači direktno nudenje socijalnog osiguranja i preuzimanje funkcija koje su obavljale mutualističke udruge. Može postojati i kombinacija ovih dvaju pristupa, kada se u nekim područjima država više miješa, dok druga područja prepusta samoorganizaciji građana. Takvo ponašanje države u domeni socijalnog zbrinjavanja prisutno je u SAD.

Kada je riječ o aktivnoj ulozi države, ona u odnosu na mutualističke udruge može biti negirajuća ili integrirajuća. Kao slučaj negiranja može se navesti jakobinska diktatura nakon francuske revolucije, koja je jednostavno raspustila mutualističke udruge. U Francuskoj će kasnije Napoleon III, u nastojanju da kontrolira udruženja uzajamne pomoći, uvesti tzv. imperijalni mutualizam. Zanimljiv je slučaj njemačkih socijalnih reformi iz doba kancelara Bismarcka. Naime, u razdoblju 1848-1870. godine vodila se indirektna borba spontano stvorenih radničkih kasa (Hilfkassen) i obaveznih kasa (Zwangkassen). Prvih je bilo više u zapadnim, a drugih u istočnim, pruskim krajevima. Bismarckovo zakonodavstvo iz osamdesetih godina prošlog stoljeća ustanovljava obavezu države da uvede socijalno osiguranje, što znači potiskivanje mutualizma. S druge strane britanski zakon o socijalnom osiguranju iz 1911. godine, koji također uvodi obavezno socijalno osiguranje, primjer je integracije državne socijalne akcije i postojećih mutualističkih udruga. Međutim, nakon nekoliko decenija ta je asocijacija države i mutualističkih udruga praktično nestala (W. Beveridge, 1948).

Općenito se može reći da su prvi i drugi svjetski rat, koji su uzrokovali velike ljudske nesreće (poginuli, ranjeni, izbjeglice), ubrzali nastanak državnog socijalnog osiguranja koje je potisnulo mutualizam. Naročito su prema mutualnim udrugama bili represivni fašizam i komunizam. U transformiranom i vremenu prilagodene obliku mutualističke udruge održale su se u liberalnim demokratskim društvima.

U posve novim prilikama u naše vrijeme, kada visoki državni socijalni troškovi ugrožavaju nacionalne ekonomije i navode na preispitivanje funkcija države dobrobiti, dodatno osiguranje, uzajamna pomoć i samopomoć građana ponovno se otkrivaju kao alternativa državnom intervencionizmu proizašlom iz kejnzijansko-beveridgeianske tradicije nastale nakon drugog svjetskog rata. U tom smislu mo-

guće je govoriti o obnovi mutualizma u našem vremenu.

Spomenimo na kraju da u okviru Međunarodne asocijacije socijalnog osiguranja (AISS) kao aktivan član djeluje Federacija društava uzajamne pomoći, a da je u prosincu 1992. godine u Parizu održan međunarodni kolokvij o mutualizmu na kojem je bilo govora o njegovoj povijesti i perspektivama.

LITERATURA:

1. Beveridge, W. (1948) *Voluntary action. A report on methods of social advance*, George Allen and Unwin, London.
2. Clawson, M.A. (1989): *Constructing brotherhood. Class, gender and fraternalism*, Princeton University Press, Princeton.
3. De Swan, A. (1986): *Government and opposition*, 21.
4. Dreyfus, M. (1993): *Mouvement ouvrier et mutualité: premiers éléments d'une approche internationale*, *Revue internationale de sécurité sociale* 3/93.
5. Godsen, P.H.J.H. (1961): *The friendly societies in England 1815-1875*, Manchester.
6. Hankins, F.H. (1948): *Encyclopaediae of the social sciences*, vol. 5, Macmillan, New York.
7. Van der Linden, M. (1993): *L'assurance mutuelle des travailleurs: un aperçu historique*, *Revue internationale de sécurité sociale* 3/93.